

YOZUVCHI USLUBIDA ESTETIK IDEALNING NAMOYON BO'LISHI

Barno Xasanova,
Qo'qon DU dotsenti

Fil.f.f.d. (PhD)

barnoxonxasanova432@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada yozuvchi Asqad Muxtorning “Chinor” romanidagi har bir hikoyat va rivoyatning paydo bo'lishi va uni asar matnida o'zaro mutanosib ravishda joylashtirilishi yozuvchining estetik idealini ifoda etishda juda muhim vazifa ado etgani ko'rib o'tilgan. Roman badiiy asar sifatida juda ham o'qimishli bo'lgani holda, undagi rivoyatu hikoyatlar mantiqiy izchillikni ham ta'min qila olgani tahlilga tortilgan. Asardagi voqealar, timsollar, yozuvchi aytmoqchi bo'lgan fikr va xulosalar ana shu rivoyatu hikoyatlar negizida ochilib borilgani, bu esa o'quvchiga manzur bo'lib, asarga umrboqiylik kasb etgani haqida mulohaza yuritilgan va xulosalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: yozuvchi, rivoyat, hikoyat, roman, tarixiylik, asar badiiyati, “Chinor”, estetik ideal, tarixiy shaxs.

Abstract

This article examines the emergence of each story and narrative in the novel "Chinar" by writer Asqad Mukhtar and its proportional placement in the text of the work, which plays a very important role in expressing the aesthetic ideal of the writer. While the novel is very literary as a work of art, it is analyzed that the narratives and stories in it also provide logical consistency. It is considered that the events, symbols, thoughts and conclusions in the work are revealed on the basis of these narratives and stories, which is pleasing to the reader and gives the work a lasting effect. Conclusions are presented.

Keywords: *writer, narrative, story, novel, historicity, artistic merit of the work, "Chinar", aesthetic ideal, historical figure.*

Asqad Muxtor o'z ijodiy faoliyati davomida "Davr mening taqdirimda", "Opa-singillar", "Tug'ilish", "Amu" va "Chinor" romanlarini yaratgan. Ular o'z davri ma'naviy-ruhiy dunyosi, ijtimoiy voqeligini aks ettirgani bilan ahamiyatli. Shuningdek, bu romanlarni hozirgi kunda ham yosh avlod ma'naviy dunyosini yuksaltirishga xizmat qilishga qodir asarlar sirasiga kiritish mumkin.

Mazkur romanlar ichida, shubhasiz, "Chinor" romani badiiy va g'oyaviy jihatdan baquvvat, o'quvchini ishontira olish kuchiga ega va adabiy davralarda ancha shov-shuvlarga sabab bo'lgan, Davlat mukofotiga muvofiq topilgan.

Bizningcha, bu muvaffaqiyatning omillari qatorida adibning romanga aniq maqsadga yo'naltirilgan syujet tanlay olganligi va ana shu syujetning badiiy manzarasini to'laqonli ko'rsatib bera olganidir. U o'z ijodiy niyatini ro'yobga chiqara oladigan vositalar galereyasini bir butun qilib uyg'unlashtira bergan. Bu esa yozuvchi romanining umrboqiyligini ta'minlay olgan. Unda keltirilgan

rivoyatlar va ularning qay tariqa roman matniga mutanosib bo‘lib ketishi esa romanning badiiy va g‘oyaviy ko‘lamini yorqinroq qilib yuborgan.

Romanni shoirona tasvir, nasriy mukammallik, publisistik talqin va jahon adabiyotining eng yuksak tajribalarini omuxtalash samarasi sifatida baholash ham mumkin. Negaki roman kompozitsiyasida, fabulalar va unda ishtirok etuvchi timsollar talqinida Ch.Aytmatov, V.Rasputin, G.G. Markes, A.Kamyu romanlariga hamohang jihatlar ham ko‘zga tashlanadi.

O‘z davri uchun bu romanning ritmi butkul yangicha edi. Asqad Muxtor an‘anaviy bir me‘yor va tizimda bayonlash yo‘lidan bormaydi, balki romandagi umumvoqelikni bir qancha bo‘laklarga bo‘lib, ularni asarning nomi, yetakchi qahramoni taqdiri va asar xotimasida birlashtiradi.

Muallif romanning bir butun syujetini turli hikoyat, rivoyat va qissalarga ajratgan holda, ko‘tarilayotgan har bir muammo va masalaga esa yetakchi obraz Ochil bobo tasavvuri orqali baho berib boradi. Bu holat o‘z-o‘zidan roman ichida yana bir qancha mustaqil syujet chiziqlarining paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

Ta’kidlangan har syujetning esa turli genezisga egaligi diqqatni tortadi. Fikrimizcha, ularni shartli ravishda quyidagilarga ajratish mumkin: a) tarixiy genezislar; b) to‘qima genezislar; d) timsollar genezisi.

Albatta, bu tasnif asarning yaxlit syujetidan kelib chiqadi. Undagi “bo‘lakcha”lar bir-birini to‘ldiradi, masalan, “Chinor”da rivoyat hikoyatning, hikoyat esa qissaning epilogi sifatida namoyon bo‘ladiki, bu ham adibning yangicha uslubi, o‘ziga xos tasvirlash yo‘sini sifatida ko‘rinadi.

Yetakchi qahramoni Ochil buvaning qoshg‘arlik nabirasi Azimjon bilan har tomonga sochilib ketgan zurriyodlari holidan xabar olguvchi otaning o‘y-kechinmalari, farzandlarining quvonchu iztiroblarini o‘ziniki sifatida qabul etgan

otaning sarguzashtlari tarzida keladi. Bu o'rinda chinor – Ochil buva, chinorning tarvaqaylagan shoxlari esa uning avlodlari.

Asarga tanlangan fabulalar romanni “semirtirish” maqsadini bajarmaydi. Hammasi yagona maqsadga yo'naltirilgan. Voqea (rivoyat va hikoyat)lar muayyan tarixiy ildizga ega. Adibning o'zi suhbat va maqolalarida ta'kidlaganidek, tanlangan syujetlarning mohiyati ana shu rivoyat, hikoyat va qissalarning milliy ildizlaridadir. Roman o'ziga xos ravishda o'zbek xalqi va uning tarixi, boshidan kechirgan shodu noshod kunlari, yurt uchun kuyib-yonishlari haqida, xalqimizdagi eng yaxshi fazilatlarni vasf etishga harakat qilinadi.

Asarda tasvir etilgan voqealar – mustabid Sho'ro tuzumi siyosati tufayli o'z yurtlarini tark etishga majbur bo'lgan sarmoyadorlar mashaqqati, XX asr boshlarida ro'y bergan ba'zi tarixiy-siyosiy voqealar, xususan Jizzax qo'zg'oloni, o'zbek qorako'lining taqdiri, chigirtka ofatiga qarshi kurash, Lev Tolstoyning o'zbek ziyolisi bilan uchrashuvi va yana boshqa qator voqealarning faol ishtirokchilariga aylangan timsollar muayyan darajada tarixiy hujjatlarga asoslangan. Keltirilgan dalillar romanda tasvirlangan voqelik va personajlarning rivoyat va hikoyatlarda qanday mutanosiblik kasb etganiga e'tibor berishni taqozo qiladi.

Romandagi dastlabki hikoyat Ochil buvaning qoshg'arlik nabirasi Azimjonning otasi Bozorqul hamda onasi Onaxon qismati to'g'risida[1.12]. Hikoyat o'sha mash'um inqilob yillari manzarasini gavdalantiradi. Uylanganiga salkam yetti oy bo'lgan Bozorqul biroz pul topish maqsadida chorvador boyning qo'ylarini yayov haydovchilar safiga kiradi. Onaxonga tez qaytish va'dasini berib, yo'lga otlanadi. Ammo, boyning topshirig'i bilan Qoshg'arga yaqin qolganda cho'liqlar zaharlab o'ldirilishi kerak edi. Mash'um rejani ko'ngli sezgan Onaxon cho'liq qiyofasida safarga chiqadi va yo'l davomida eri Bozorqulni kuzatib boradi.

Bozorqul boshqalar qatori zaharlangach, Onaxon uni asrab qoladi. Keyin chalamurdaga aylangan Bozorqulni opichlab manzilga yetib boradi. Eri hayotini saqlab qoladiyu, biroq xomilasi nobud bo'ladi. Ular yetib kelgan qishloqda bir umrga qolib ketadilar. Sirtidan qaralsa hikoyat syujeti jo'n va u to'qima kabi tuyuladi. Lekin bu voqelik o'sha davr uchun tipik hodisa edi. Yuzlab Bozorqullar o'xshash voqealar tufayli yovuzlik qurboniga aylanardi. Yozuvchi esa ana shunday voqealarni umumlashtirib, ta'sirchan yagona fabula tuza olgan.

Yana bir rivoyat Sharqda muallimi soniy rutbasi bilan mashhur bo'lgan Abu Nasr Forobiy haqidadir. Buyuk alloma uzoq yillik safardan qaytganida, yaqinlarining ko'pi olamdan o'tgan, hayot bo'lgan ukalari va boshqa qarindoshlarini Bujuliston hukmdori dunyoning sakkizinchi mo'jizasini yaratish maqsadida qul qilib olib ketgan edi. Forobiy Bujuliston sari yo'l oladi. Yetib borib, qullar safiga qo'shiladi va o'lat tarqaganidan xabar topadi. Forobiyning kelganini eshitgan hukmdor uni xuzuriga chorlaydi, oyoqlari ostiga oltin sohib, o'latni bartaraf etishini so'raydi. Forobiy o'latning sababi qullardagi Vatan sog'inchi ekanini aytganida, shoh darg'azab bo'lib, uni qullar safiga qaytaradi. Forobiy bir nay yasaydi. Bu nayda turli musiqalarni ijro qilib, qullarning dardlariga malham bo'ladi va o'lat chekinadi.

Ushbu rivoyatning ham ildizi chuqur. Unga mazmunan yaqin rivoyatlar Sharqda keng tarqagan. "Guliston", "Masnaviyi ma'naviy", "Mantiq ut-tayr" singari asarlarda ularga duch kelish mumkin. Bu hodisa romanga olib kirilayotgan rivoyatning tarixiy va adabiy ildizlari mavjudligini ko'rsatadi. Qolaversa, Abu Nasr Forobiy bir qator musiqa asboblarini yasagan, o'zi chalgan va hatto, qonun nomli musiqa asbobini ham yaratganligi haqida ma'lumotlar bor.

Endi Lev Nikolayevich Tolstoy bilan bog'liq hikoyatga kelsak. Rusiyada ham bu ulug' adibning e'tiqodi va estetik qarashlariga shubha bilan munosabatda

bo'lingani ma'lum. L.Tolstoy Islom dini va uning axloqiy qoidalariga ijobiy qarashda bo'lgani, bu dinga ta'limotlardan biri sifatida qaragani va Osiyo xalqlarining ma'naviy merosiga astoydil qiziqqani haqida ma'lumotlar bor. Ko'p asrlik Sharq donishmandligi orqali adib bir umr qalbini qiynab kelgan axloqiy muammolarga javob topmoqchi bo'lgan. Bunday intilishlar uning ijodida shunday badiiy kuch bilan o'z ifodasini topdiki, ayrim tolstoysunoslar uning Islom dinini qabul qilgan, tasavvuf ta'limotiga moyil bo'lgan, degan xulosaga ham kelishgan. Bu haqda Asqad Muxtor bir maqolasida shunday deydi: "Ma'lumki, Lev Nikolayevich talabalik vaqtidayoq Sharq tillarini o'rgangan. Keyin Sharq xalqlari og'zaki adabiyoti, eposlari bilan qiziqqan, Shoir Fetga "hofizxonlik"da ko'maklashgan, qadimiy Sharq klassikasining "Guliston", "Qobusnoma" asarlarini mutolaa qilgan"[2.197].

Darhaqiqat, realistik adabiyotda bevosita ko'rish, kuzatishning, yozuvchi hayotiy tajribasining roli, ahamiyati katta. Realist yozuvchi o'zi ko'rmagan hodisalarga ham o'zining ko'rganlari, shaxsiy hayotiy tajribalari asosida yondashadi. "Chinor" romanidagi Mulla Abdul Ahad qori bilan L.Tolstoyning uchrashuvi hikoyatida tarixiy fakt va yozuvchi fantaziyasi uyg'unlashib ketgan.

Roman chop etilgan yillarida bu uchrashuv voqeasini ko'plab kitobxonlar to'la-to'kis yozuvchining fantaziyasiga yo'yishgan. Keyinchalik, "Chinor"dagi bu lavhani bir rassom chizadi ham. A.Muxtor bir suhbatida mazkur voqea haqiqatan ham sodir bo'lganligini aytadi. Keyinchalik ma'lum bo'lishicha, haqiqatan bu lavha hayotiy zaminga ega ekan.

Yasnaya Polyana'dagi L.Tolstoy uy-muzeyining o'sha paytdagi direktor o'rinbosari N.Azarovanning "Literaturnaya gazeta"dagi chiqishida yozgan qaydlari buni tasdiqlaydi. A.Muxtorning ta'kidlashicha, hikoyatda L.Tolstoy kundaligidagi bir jumladan boshqa real fakt bo'lmagan. Shundan so'ng adib Mulla Abdul Vohid

qorining tarjimai holini o'rgana boshlagan. Aniqlanishicha, qori asli toshkentlik bo'lib, obro'-martabali, ziyoli inson bo'lgan. Hatto, o'sha paytda Chor Rusiyasining Dumasiga a'zo qilib ham saylangan. Ammo bir sabab tufayli Rusiyaga surgun qilingan. U haqida dog'istonlik sheriklaridan biri kitob ham yozgan.

Yig'ilgan ma'lumotlar yozuvchiga keng yo'l ochib bergan: hujjatlar, kitoblar, kundaliklar. O'sha davr manzarasi, odamlar dunyoqarashi va qorining ulardan ajralib turadigan xislatlari, uning L.Tolstoy bilan uchrashuvdagi kayfiyatlari, Yasnaya Polyanani bilishi yozuvchiga tasavvur imkoniyatlarini kengaytirgan. Shu bois hikoyatga o'z davrining ulug' adibi bilan uchrashuv, bu uchrashuvda L.Tolstoyning Sharq xalqlari madaniyati, ma'naviyatini chuqur bilishi, Mulla Abdul Vohid qorining Ahmad Yassaviydan o'qigan hikmatlarini jon qulog'i bilan eshitib, unga munosabat bildirgani haqidagi lavhalar juda ham ta'sirli bayon qilingan.

Demak, "Chinor" romanidagi har bir hikoyat va rivoyatning paydo bo'lishi va uni asar matnida o'zaro mutanosib ravishda joylashtirilishi yozuvchining maqsad-muddaosini ifoda etishda juda muhim vazifa ado etgan. Roman badiiy asar sifatida juda ham o'qimishli bo'lgani holda, undagi bu kabi rivoyatu hikoyatlar mantiqiy izchillikni ham ta'min qila olgan, deyish mumkin. Asardagi voqealar, timsollar, yozuvchi aytmoqchi bo'lgan fikr va xulosalar ana shu rivoyatu hikoyatlar negizida ochilib boradi. Bu esa o'quvchiga manzur bo'lib, asarga umrboqiylik kasb etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqad Muxtor. Chinor. Roman. -Toshkent. Adabiyot va san'at, 1975. 12-27-betlar.
2. Asqad Muxtor. Inson ruhining ulug'vorligi/ She'r shoir vijdoni. To'plam. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2011. 197-bet.
3. Ijodkorning daxlsiz dunyosi (Asqad Muxtorning munaqqid U.Normatov bilan suhbat) / She'r shoir vijdoni.To'plam..., 304-bet.